

Seto rahvarõivad

Õie Sarv, Maarja Sarv

Kirjeldus

Seto rõivad ja nende kandmise komme on läbi aegade olnud märgilise tähendusega setodele endale ja nende visuaalse määratluse aluseks naaberrahvastele. Täna päeval rikastab seto rõivastus pigem esinemiskultuuri ja aitab näiteks edendada ka kohalikku turismi. Kuni 20. sajandi esimeste kümnenditeni oli (tugevalt traditsioonilises kogukonnas) võimalik ainult korrektse tervikliku seto rõivastuse kandmine – igasugused kõrvalekalded jutustasid inimese kehvast majanduslikust olukorrast või hooletust suhtumisest ja laiskusest. Mõnes mõttes võib sarnaste parameetrite alusel kirjeldada ka kaasaegset seto rõivaste kandjat, ent nüüd pole enam tugevat kogukondlikku tausta, mis aitaks visuaalselt määratleda, kes on rikkam, kes vaesem või kes kannab rõivaid ebakorrektselt vms. Selles mõttes ei ole seto rõivas tänapäeval enam garantii, et nende taga on ka realselt samad väärtused, mis visuaalselt paistavad. Samuti ei ole seto rõivaste kandjad enam ammugi vaid setod, vaid kõik, kes seda ise soovivad. Rõivas ei ole enam piirkonna, rahvuse tunnus.

Seto rõivaste kandjad on tänapäeval peamiselt laulukooride ehk lauluansamblike ehk lauluparkide liikmed, aga ka käsitöö või seto traditsioonilise köögiga tegelejad, seto kultuurist huvitatud inimesed. Vähemal määral kannavad seto rõivaid ka lihtsalt Setomaalt pärit inimesed, kelle jaoks on nende päritolu tähtis või tähtsaks saanud, kuid kes otseselt laulmise, tantsimise, toiduvalmistamise, käsitöö või teiste seto kultuuri ilmingutega ei tegele. Peamiselt näeme seto rõivaid kultuuriüritustel ja suurematel seto kultuuriga seonduvatel rahvakogunemistel Setomaal.

Seto rõivastusel on läbi aegade olnud kindel reeglistik: rõivakomplekt näitab selgelt ära kandja vanuse, majandusliku ja sotsiaalse positsiooni ning jutustab tema eluviisist. Neiu rõivad: *hamõh* (särk), *kitasnik* (pihikseelik) või *sukman* (pihikseelik), *rüüd* (kitasniku eelkäija, pikkade irdvarrukatega pihikseelik), *viüü*, põll, *kapuda'* (sukad), pastlad või saapad, pearätt või *vanik* ja ehted. Abielus naine kannab peas linikut koos peavööga, millele õues seotakse peale rätt. Pidulikul juhul sõlmitakse liniku peale siidipael või *helmine* või kuldrätt, kuklale aga lisatakse siidilinte. Pealmiseks rõivaks on *räbik*, *villasärk*, *pihtokõnõ* ja kasukas. Meeste riietuseks on *hamõh*, vöö (*viüü*), püksid (*kaadsa'*), sukad (*kapuda'*) või jalarätid, saapad, viisud või pastlad, pealmisteks rõivasteks aga *räbik*, *villasärk*, *härmäk*, *pihtokõnõ*, *jedronakampson*, kasukas. Lapsed kandsid lihtsamaid linaseid rõivaid. Soovi ja võimaluste korral valmistati neile vahel ka täiskasvanute rõivaste eeskujul riideid, kuid see oli pigem erand. Täna näeme tihti, et kui soovitakse lapsi vanapäraselt riietada, siis püütakse seda teha suurte eeskujul. Vanasti aga ei olnud laps/lapsed perekonnas tähelepanu keskpunktis: lapsed püüsid kodu piires, pere majanduslik olukord ei lubanud laste peale raha kulutada, laste peale ei panustatud nii nagu nüüd seda tehakse. Täna on

laps pere keskkunkt, kelle ümber toimetatakse, kellega käiakse igalpool ringi nagu nn iluasja ja millegi erilisega.

Praktiliselt kuni Nõukogude ajani käidi argipäeviti enamasti paljajalu, viiskude või pasteldega, saapad pandi jalga linna minnes või väga pidulikes kohtades (pulmad, kirmas). Vaesemal rahval polnudki tihti saapaid. On räägitud lugusid vendadest, kel oli kahe peale paar saapaid. Kui nad pidid koos välja minema, siis kõrvuti vankril sõites oli kummaltki poolt üle vankriääre näha säärsaabas. Tänapäeval on seto rõivastega kõige sobivam kanda saapaid, sest põhiliselt pannaksegi seto rõivad selga pidulikel puhkudel, esinemistel. Vanemate seto rõivastega muidugi ei kantud saapaid, siis käidi pasteldega ka pidulikel puhkudel – korralikud ja uued pastlad olid uhkuse ja rikkuse näitajaks.

Seto naiste ehted, mida peetakse setode peamiseks visuaalseks sümboliks, on valmistatud hõbedast: suur sõlg, mida hakati kandma 19. sajandil (päritolu ja eeskujud pole päris täpselt teada), hõbeehted tsaari müntidest (*tsäposka*: *kaalakõrd*, *rahadsõ*, *ruublitükü*, *sangolitsõ* jne), keerdketid (*keerokeedi*) jm. Särgi (*hammõ*) rinnaesise ja kaeluse kinnitamiseks on seto mehed kandnud väikseid sõlekesi. Seto suursõlel ei ole kinnitavat funktsiooni. Arvatakse, et naisedki on varasemalt kasutanud kinnitusvahendiks väikesõlgi.

Vanadelt fotodelt on näha, et nii seto mehed kui ka naised kandsid üsna tihti hõbesõrmuseid. Igapäevaselt oli kõigil, ka lastel, väike hõbeehe kaelas. Rikkalikult ehti end kõige suuremate pidude ajal – pulmades. Suur sõlg ja palju ehteid oli tollel hõimul, kes läks teisele hõimule külla. Vastuvõttev hõim ei kandnud sõlgi. Samuti ei mindud suure sõlega kirikusse ega pandud sõlge ka hauda kaasa. Noori mehelemineku eas tüdrukuid prooviti enam ehtida. Noored abielunaised käisid samuti teistest uhkemalt ning rikkalikumalt riides ja ehtes. Ehete kandmine muutus naisterahva jaoks oluliseks abielludes, kuna alates sellest omistati ehetele maagiline tähendus – kaitse kurjade vaimude jms vastu, mis tulenes hõbeehete kõlinast, aga ka materjalist endast. Kui naine sai vanaemaks, anti ehted edasi tütardele või tütretütardele. Ehted kas osteti või telliti meistri käest. Selleks koguti raha ja isegi müüdi lehm, et osta sõlg.

Täna peetakse naiste suurt sõlge ja hõbeehetega rikkalikult ehitud rinda seto sümboliks. Naised peavad nende kandmist isegi (esma)tähtsaks. Samas aga eelpoolkirjeldatud vanemaid kombeid (kellel, kus ja milliselt sobib ehteid ja rõivaid kanda) tihti ei tuntagi või ei soovita neid järgida. Kaasaegseid lihtsustavaid lahendusi on näiteks sõle kinnitamine paelaga, kumm varrukaotstes vms, mis võib vahel ülejäänud rõivakomplekti suhtes visuaalselt häiriv olla.

Ajalooline taust

Seto rõivad ja nende kandmise viisid on aegade jooksul muutunud. Seto rõivastest saame rääkida peamiselt viimase paari sajandi põhjal, sest varasema kohta on andmeid äärmiselt vähe. Kuni 19. sajandi lõpuni valmistati kõik riietuse juures vajaminev kodus enda toodetud materjalidest. Alates 19. sajandi teisest poolest on rõivaste juures näha juba ka tööstuslikke elemente (paelad, kangad) ja mustirraamatute eeskuju (naiste ja meeste *hammõ* ning pääliniku otste kirjad jne).

Seto naiste riietuse juures võime eristada vanemat ja uuemat kihistust. Kuni 19. sajandini kanti valget linast väga pikkade randmetele kurdu aetud varrukatega särki (*hamõht*) ja valget või sinist pihikseelikut (*rüüid*), mille käeaugu seljapoolse osa külge oli õmmeldud pikad peenikesed varrukad. Peaaegu *rüüdi* allääreni ulatuvad varrukad jäeti seljal vöö alla. 19. sajandi lõpus hakati kandma teise lõikega särgi (*hamõh*), millel sissekootud kirjade asukoht muutus. Lühenenud varrukate otsa õmmeldi kitsas paarisentimeetrine värvel, mis on aja jooksul üha laiemaks läinud. Valge *rüüid* värviti siniseks, pruunikaks ning isegi mustaks. Aja jooksul muutus ka lõige. Sõltuvalt materjalist öeldi selle kohta kas *kitasnik* (kodune rõivas) või pidulikum *sukman* (täisvillane, võis olla poekangast). Vanemate valgete rõivaste kanti puusapõlle ehk küljerätti (kuidas keegi kogujatest on kirja pannud). Teadaolevalt ei ole meie muuseumikogudes ühtki vanemat tüüpi rõivakomplekti kuuluvat tagarätti ehk tagapõlle ega eespõlle. Kuna selliseid esemeid on kandnud hõimurahvad (vadjalased, karjalased, mulgid jne), võime oletada, et ka setodel on sarnased põlled kasutusel olnud.

Teadaolevalt on seto neiud riietunud üldpildiliselt abielunaistega sarnaselt, ainult pea katmine on erinev. Traditsioonilises ühiskonnas kandsid kõik alati midagi peas: peakate oli nii meestel, naistel kui ka lastel, palja peaga ei käidud. Lastel ja tüdrukutel oli peas hele rätt, neiududel rätt või pidulikumal juhul vanik, mida aja jooksul hakati kandma ainult pulmade ajal. Poeriidest õmmeldud põlle peeti uhkuseasjaks, pidurõiva elemendiks. Meeste rõivastus on muutunud vähem – peamine ja suurim muutus oli üleminek traditsiooniliselt rõivastuselt omaaegsele linlikule riietusele (kõige jõulisemalt 20. sajandi alguses). Mõnda aega kombineeriti vanamoodi riietust uuega (näiteks särgi (*hammõ*) peal kanti vesti või pintsakut). Järk-järgult loobusid mehed seto rõivaste kandmisest aga täielikult. Põhjus seisnes eelkõige meeste liikuvamas eluviisis, kuna tegeleti palju kaubandusega. Kaasaegsete rõivastega oli otstarbekam asju ajada, lihtsam äriaga tegeleda ja üldpilti sulanduda.

20. sajandil on seto rõivaste kandmist mõjutanud linliku kultuuri pealetung ning negatiivsed hoiakud traditsioonilise eluviisi (ja sinna juurde kuuluva keele, kommete ning riietuse) suhtes. Nii loobusid paljud edumeelsed nooremad setod oma rõivaste kandmisest juba 1920.-30. aastatel. Järgnenud Nõukogude perioodil oli omakultuuri ja rahvusluse temaatika täielikult põlu all, mistõttu oli enamik setosid olude tõttu sunnitud oma kultuuri ilmingute avalikust näitamisest loobuma või omakultuuri

kiivalt pereringis hoidma. Loomulikult ei saanud siis ka järgnevad põlvkonnad pärimust jõuliselt üle võtta, sest eeskujud olid juba puudulikud või polnud neid üldse. Muutunud oli ka eluviis, millega vanad kombesid ei haakunudki enam. Samuti kolis suur hulk setosid oma kodualadelt ära, ehk nagu setod ise ütlesid – läksid Eestimaale elama. Seejärel kadus paljudel (kohati lausa enamikul) suurim side omakultuuriga – kodukoht.

Edasiandmine ja –kandumine

Seto rõivaste kandmise, hoidmise ja valmistamise traditsioonid on mingil määral tänaseni säilinud. Enim on seto rõivaste kandmist elus hoidnud seto laulukultuur – laulupargid ja erinevad traditsiooniks kujunenud lauluüritused (Leelopäiv al 1977, Seto Kuningriigi Päiv al 1993 jm). Seto naised on aegade jooksul kudenud nii palju rõivakraami, et seda on jätkunud mitmele põlvkonnale. Seto rõivaesemeid on alal hoidnud eelkõige inimesed, kelle jaoks on need seostunud vanemate, vanavanemate ja teiste sugulaste mälestusega või kes on väärtustanud seto kultuuri ja ajalugu üldisemalt. Võib öelda, et setod on oma tekstiilesemeid hoidnud praktilisest väärtusest lähtuvalt ja ei ole kõike, mida igapäevaselt ei tarvitatud, ära visanud. Vanade asjade põletamise komme hakkas levima Nõukogude ajal. Seega on meie kõigi õnn, et setod on raskemate aegade kartuses näinud palju vaeva ja valmistanud hulgaliselt traditsioonilisi esemeid, sest need on välja aidanud mitu põlvkonda.

Seto rahvarõivaste valmistamine on viimasel aastakümnel hakanud pead tõstma eelkõige vajadusest, kuna vanad esemed on tihti üsna kulunud ja tarvitamiskõlbmatuks muutunud või omavad liialt suurt museaalset väärtust, et neid kanda. Võib öelda, et üldiselt on Eestis käsitöö tegemine taas hulga populaarsemaks muutunud. Viimane tugevam trend on rahvarõivaelementide ja seto rahvarõivaste ning mustrite ainetel käsitööesemete valmistamine seto kultuuri tutvustamise ja ka enda elatamise eesmärgil. Nii korraldatakse Setomaal, aga ka mujal, käsitöökursusi ja -koolitusi, kus õpetatakse erinevaid käsitöövõtteid ja -tehnikaid, mis on aluseks autentsete seto rõivaste valmistamisel, kuid mida tänasel päeval rakendatakse üha enam just uusloomingus. Seto traditsioonilist näputööd õpetatakse ka Setomaa koolide käsitöötundides, mis tagab selle, et sealsed noored on koolieas vähemalt mingilgi määral seto käsitööga tutvunud.

Enim sarnaneb traditsioonilisele õppimisviisile – meistrilt algajale – õpetamise meetod, mis lükati käima 2011. aastal (eestvedaja August Pulsti Õpistu, rahastus Haridusministeeriumilt). Tegu on individuaalõppega, mille raames saab huviline tunnustatud ja kogunud käsitöömeistri juurde õppima ning käsitöövõtteid praktiseerima minna. Seto Käsitöö Kogo (2006) tutvustab seto traditsioonilist käsitööd ja kaasaegsema iseloomuga käsitöö tegijaid ning tegeleb ka müügiga. Traditsioonipõhisema suunaga seto kultuuri ja käsitöö õpetamise ning koolituste ja laagrite läbiviimisega tegeleb Seto Kolledži Ühing (1999). Lisaks eespool nimetatule korraldatakse ka ühingu liikmete poolt valmistatud esemete näitusi ja müüki.

Niisamuti nagu varasematel aegadel, mõjutavad tänaselgi päeval seto rahvarõivaste kandmist, nende tundmist, hoidmist ja valmistamisoskuseid põhiliselt väärtushinnangud. Nii näeme selle teemaga tegelemas ja seto rõivaid kandmas eelkõige neid, kelle jaoks on omakultuuri väärtus kasvanud. Nende hulgas on ka mujalt pärit inimesi. Seto rõivaste käibel püsimise (näiteks esindusrõivastusena avalikel üritustel, esinemistel) eelduseks on seto kultuuri temaatiliste ürituste jätkuv toimumine sel moel, et see pakuks midagi ka rõivaste kandjaile endile (mitte vaid turistidele ja teistele huvilistele). Rõivaste traditsiooniliste kandmisviiside püsimist toetavad teadajate ja asjatundlike inimeste kommentaarid.

Võimalikud ohud

Seto rahvarõivaste vanamoodi kandmise oskused on tänapäeval kindlasti ohus: eelkõige on kadumas tervikliku rõivastuse komplekteerimise oskus ja harjumus. Üks põhjus, miks juba täna ei näe me valdavalt enamust seto rõivaste kandjaid täielikus riietuses, tuleneb asjaolust, et täiskomplekti kokku kogumine on üsna vaearikas: sobilikke esemeid on kas raske leida või on need väga kallid. Teiseks ei taotlegi paljud alati terviklikkust. Kolmandaks põhjuseks, miks seto rõivaid vanal moel korrektsena ei kanta, võib pidada teadmiste vähesust ja kaasaja arusaamadest tulenevaid seisukohti, et nendega on palav, et riidesse sättimine on aeganõudev, et liniku kandmine pole mugav, et nõnda ei olda piisavalt ilus vms.

Kahjuks on seto kultuuritraditsioonid ja -järjepidevus tänaseks juba nõnda palju nõrgenenud, et teadmised selle kohta, milline peab olema terviklik rõivastus (millised on rõiva elemendid, millistest materjalidest on need valmistatud, kellele millised esemed sobivad), on puudulikud. Sellise olukorra on paljuski tinginud traditsiooni hoidvate arvamusliidrite kui kultuuri alustalade vähesus (või nende puudumine). Kuid just sellisel kogukondlikul kontrollil on läbi aegade olnud peamine kultuure hoidev ja kaitsev roll. Nii oleme jõudnud aega, kus seto rõivastus pole enam vaid kogukonna tunnus ja päritolu näitaja, vaid omalaadne kostüüm, meelelahutuse osa, millele ei esitata ranged nõudeid. Kuid just see ongi peamine põhjus, miks seto rahvarõivaste kandmise komme nõrgeneb pidevalt.

Toetamiseks astunud sammud

Korrekse seto rõivastuse alast teadlikkust on püütud tõsta mitmete, kuid tundub, et liiga leebete ja üsna väikeste sammudega. Näiteks on viimastel aastatel Seto Kuningriigi ajal korraldatud seto rahvariiete tutvustusi. Samuti püütakse täiustada muuseumides olevat infomaterjali. Juhiseid ja seletusi on jagatud ajalehes Setomaa. Väga oluline korrektsuse õpetaja on hea eeskuju. Kahjuks näeb seda aga liialt harva ning ega tihti ei osata seda vähestki tähele panna ja hinnata. Oluline oleks kujundada hoiak, mis tagaks, et järeleandmisi ei tehta: kantakse kas terviklikku traditsioonilist rõivastust või ei tehta seda üldse. Pooliku rõivastusega kodunt välja ei minda!

Viimastel aastatel on entusiastlikumad setod otsustanud kanda aastas ühe nädala jooksul kõikjal seto rõivaid ja kõnelda mistahes asjatoimetuste juures vaid seto keeles. Selle ettevõtmise eesmärgiks on propageerida seto kultuuri ja levitada arusaama, et see on täisväärtuslik ja kaasaegne kultuur. Seejuures väärtustatakse ka seto rõivaste kandmist kui igapäevaellu sobivat riietust.